

UYGARLIK-MODERNLİK SÖYLEMLERİNDE ALTERNATİFLER VE BAYKAN SEZER

Fahri ÇAKI*

Atf: Fahri Çakı, "Uygarlık- Modernlik Söylemlerinde Alternatifler ve Baykan Sezer", *Sosyologca*, 24(2022), 93-108.

ÖZ: Uygarlık(lar)ın, toplumsal/tarihsel olayların analizi süreçlerinde başvurulan ana kavramlardan birisi olsa da bugün daha ziyade siyasetçiler ve medya tarafından önemsendiği ve sosyal bilimler çerçevesinde görece bir durgunluğa girdiği söylenebilir. Uygarlık söyleminin toplumlar arası farklılaşmalar ve ilişkiler bağlamında pek çok boyutu ve tartışma alanı mevcuttur. Bu makale, uygarlıkların Modernite ile ilişkilerindeki farklılıkları açıklaması çabalarına odaklanmakta ve spesifik olarak Türk sosyoloğu Baykan Sezer'in bu kapsamdaki tartışmalara muhtemel katkılarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda makale, klasik modernleşme kuramlarının ana varsayımlarını özetledikten sonra "çoklu moderniteler" yaklaşımının ve Sezer'in Modernite-uygarlık ilişkisine nasıl bir perspektif getirdiğini tartışmaktadır. Makale, kuramın özünü koruyarak, farklı kavramsallaştırmalarla onu savunmaya devam etmek ve daha sindirilebilir hale getirmek motivasyonu ile "Modernite uygarlığı" kavramı eşliğinde "çoklu moderniteler" yaklaşımının geliştirildiğini ve Sezer'in ise tüm versiyonlarıyla Batılı ve Batıcı uygarlık ve Modernite söylemlerini Batı egemenliğini açıklama kapasitesinden uzak bulduğunu, bunun yerine Doğu ve Batı uygarlıkları arasındaki tarihsel çatışmanın siyasal dinamiklerine inmeyi önerdiğini ileri sürmektedir.

Anahtar kelimeler: Uygarlık, Modernite, Çoklu Moderniteler, Baykan Sezer

Alternatives in Civilization-Modernity Discourses and Baykan Sezer

ABSTRACT: Although civilization(s) is one of the main concepts used in the analysis of social/historical events, it can be said that today it is given more importance by politicians and the media and has entered a relative stagnation within the framework of social sciences. The discourse of civilization has many dimensions and areas of discussion in the context of inter-societal differentiations and relations. This article focuses on efforts to explain the differences between civilizations and their relations with Modernity, and specifically aims to identify the possible contributions of Turkish sociologist Baykan Sezer to the discussions in this context. For this purpose, the article, after summarizing the main assumptions of classical modernization theories, discusses how the "multiple modernities" approach and Sezer's perspective look at the relationship between modernity and civilization. The article argues that the "multiple modernities" approach has been developed in conjunction with the concept of "civilization of modernity" with the motivation to keep the essence of the theory, continue to defend it with different conceptualizations and make it more digestible. It furthermore argues that Sezer finds all versions of westernist discourses on civilization and modernity as inadequate to explain true root causes of Western hegemony in the World and that he finds it necessary, instead, to delve into the political dynamics of the historical conflict between Eastern and Western civilizations.

Keywords: Civilization, Modernity, Multiple Modernities, Baykan Sezer

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 23.09.2022

Kabul Tarihi : 17.12.2022

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, cakifahri@balikesir.edu.tr, ORCID:0000-0002-8895-2297

Giriş

Toplumsal/tarihsel olayların analizi süreçlerinde başvurulan ana kavramlardan birisi uygarlık(lar)dır. Uygarlık, aidiyet hissini dayandığı ve dolayısıyla kimliği belirleyen ana unsurlardan birisi olarak kabul edilir. Uygarlık kimliğinin temeli, “ortak tarihi geleneklerin, ortak kaderlerin, benzer kültürel değerlerin, ideallerin ve yerel/küresel öneme sahip projelerin farkındalığıdır.”¹ Bu yönüyle uygarlık, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik/maddi yaşam alanları üzerinde etkileyen ve etkilenen bir rol oynamaya adaydır. Uygarlık kimliği, birçok toplumu kapsayabilir. Bu nedenle uygarlıklar, “kurumsal olarak imparatorluklar ve kültürel olarak dünya dinleri tarafından entegre edilen toplumların aileleri olarak düşünülür.”²

Sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik/maddi yaşam alanları üzerindeki potansiyel etki önemine rağmen uygarlıklar Batılı sosyal bilimlerde nadiren doğrudan analiz birimi olarak kullanılır. Uygarlıklar yerine daha çok ulusa ya da daha küçük toplumsal birimlere dayanıldığı görülür. Buna rağmen sosyal bilimlerin erken evrelerinde³ işaret ettiği gibi “akan kolektifler olarak uygarlıklar üzerine önemli bir araştırma damarı da vardır. Emile Durkheim, Marcel Mauss, Max Weber, Oswald Spengler, Pitirim Sorokin, Karl Jaspers, Eric Voegelin ve Arnold Toynbee ile başlayarak karşılaştırmalı sosyologlar, filozoflar ve dünya tarihçileri uygarlıkları ana analiz birimi olarak alan teoriler ve araştırmalar üretmişlerdir.”

Sözü edilen bu teoriler ve araştırmalara rağmen, uygarlıklar söyleminin bugün sosyal bilimlerden ziyade siyasetçiler ve medya tarafından önemsenen ve sıklıkla kullanılan bir araca dönüştüğü ileri sürülebilir. Her ne kadar uygarlık odaklı yayınlarda Huntington'un 1993 ve 1996 yayınlarını takiben önemli bir artış ve özellikle 11 Eylül olaylarından sonra yeniden canlanma görsek de Hale'in vurguladığı gibi⁴ bugün uygarlık paradigması, sosyal bilimler çerçevesinde görece bir durgunluğa girmiş durumdadır. Bu durgunluk Batı kökenli literatürde gözlemlendiği gibi Türkçe literatürde de fark edilmektedir. Nitekim bir gösterge olarak Dergipark verileri incelendiğinde son birkaç yılda uygarlık/medeniyet odaklı makalelerin sayısında anlamlı bir düşüş görülebilmektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1 incelendiğinde fark edileceği üzere, uygarlık odaklı yayımlanan makalelerden bazıları “uygarlık” kavramını, çoğunluğu ise “medeniyet” kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Hangi kavram kullanılırsa kullanılsın toplamda uygarlık/medeniyet odaklı Türkçe makalelerin 2006'dan itibaren artmaya başladığı, 2016-2022 arası yıllarda en yüksek sayıya ulaştığı fakat 2021-2023 arası dönemde önemli ölçüde azaldığı görülmektedir.

Akademik algideki nispi azalmaya rağmen, dünyadaki bazı gelişmelerin günümüzde uygarlık söylemini hala canlı tuttuğu söylenebilir. Bunlardan birisi dünyada bölgeselcilikğin yükselişiyle ilgilidir.

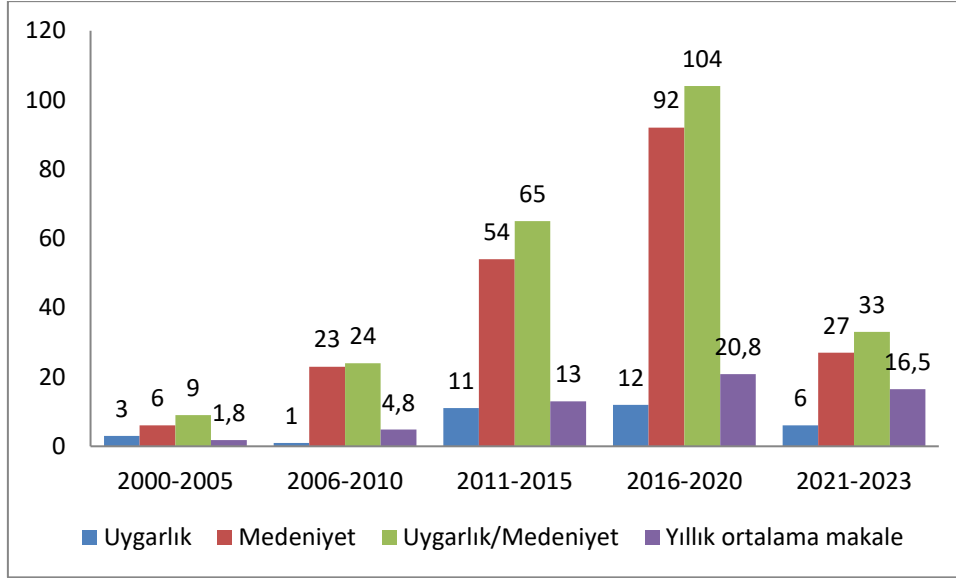
Nitekim uluslar üstü blokların, anlaşmaların ve birliklerin giderek arttığı ve dünyayı yeniden yapılandırılmış çok kutuplu bir düzene soktuğu gözlenebilmektedir.

¹ Tatiana Danylova, “The Theory of Civilizations Through The Lens of Contemporary Humanities”, *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 9 (2016).

² Said Arjomand, & Edward Tiryakian, *Rethinking Civilizational Analysis*. London: Sage, 2004

³ Jeremy C. A. Smith, *Debating Civilisations Interrogating Civilisational Analysis in A Global Age*, Manchester: Manchester University Press, 2017.

⁴ Henry Hale, “Civilizations Reframed Towards A Theoretical Upgrade For A Stalled Paradigm”, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2014), s.5-23.

Tablo 1: Dönemlere Göre Uygarlık/Medenyet Odaklı Makale Sayısı (2000-2023)

Kaynak: dergipark.org.tr adresinden elde edilen veriler çerçevesinde yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu yeni düzenin oluşumunda özellikle kültürel ve siyasal açıdan uygarlıkların önemli roller oynadığı ya da oynayabileceği hissedilmektedir. Nitekim Çin, Hindistan, Türkiye ve Rusya gibi yükselen güçlerin liderleri ülkelerinin iç ve dış politikalarının çerçevelenmesinde uygarlık kimliklerini sıklıkla vurguladıkları gözlenmektedir. Öte yandan bu yeni düzende uygarlık kimliğiyle çok yakın ilişki içindeki dini hareketlerin de çoğalıp güçlendiği ve “çeşitli yerel uygarlıkları temsil eden ülkeler arasındaki askeri çatışma tehditlerine” zemin hazırladığı, Batılı liberal değerlere, modernleşme süreçlerine ve sanayi sonrası kitle toplumunun gelişimine direnç gösterebildiği de ileri sürülebilir.⁵ Bunlara ilaveten bir başka boyutta uygarlığın iklim değişikliğiyle bağlantılı olarak tehdit altında olduğu fikrinin yaygınlaştığı göze çarpmaktadır. Nitekim Smith’in dediği gibi “iklim değişikliğinin insanın hayatta kalmasına yönelik tehdidi, sıklıkla organize sosyal düzen anlamına gelen “uygarlığa yönelik bir tehdit” olarak ifade edilir. Eğer etkin bir çözüm bulunmazsa iklim değişikliğinin “uygarlığın çöküşü” ya da “kıyamet” ile sonuçlanacağına dair yaygın kanaatler bilimsel ve politik çevreler tarafından olduğu kadar görsel medya tarafından da desteklenmektedir. Fosil yakıtların sürekli kullanımının sonuçlarına ilişkin korkunç uyarılar, yükselen denizler, yükselen sıcak dalgalar, şiddetli orman yangınları, salgın hastalık ve asitlenmiş okyanusların görüntüleri ile birleştiğinde, özellikle Yahudi-Hıristiyan kültüründen beslenen iki bin yıl boyunca dünyanın sonu vizyonunu canlı bir şekilde uyandırmaya yetiyor.⁶

Bölgeselcilik, küreselleşme, uluslararası göç, dini hareketlerin yükselişe geçmesi, kalkınma söylemlerine güvenin azalması ve iklim değişikliği söyleminin yaygınlık kazanması gibi gelişmelerin hepsi uygarlık söylemine hayat vermektedir. Bu gelişmeler karşısında uygarlıklar “farklı dünya bölgeleri arasında ve modern zamanlarda ulus-devletler ve küresel sistemler arasında tarihsel olarak belirgin bir sosyal gerçeklik olarak kabul edilirler.”⁷ Bununla birlikte yeni gelişmeler karşısında uygarlıklar söyleminin yeni sorunlarla karşılaştığı ve dolayısıyla bu kavram etrafında birçok tartışmanın süregeldiği söylenebilir. Her şeyden önce uygarlık kavramının nasıl kavramsallaştırılacağı hala

⁵ Danylova, "The Theory of Civilizations Through The Lens of Contemporary Humanities", s.57.

⁶ Eileen Crist, "Beyond the Climate Crisis: A Critique of Climate Change Discourse". *Telos* 141 (2007), s.29-55.

⁷ Willfried Spohn, "Political Sociology: Between Civilizations and Modernities A Multiple Modernities Perspective." *European Journal of Social Theory*, 13/1 (2010), s.49-66.

önemli bir sorundur. Bu bağlamda özcü ya da süreçsel yaklaşımlar sergilenebilmektedir. Uygarlığa yüklenen anlam tekil ya da çoğul bir karakter taşıyabilmektedir. Uygarlıkların nasıl bir yaşam döngüsüne dayandıkları tartışılmakta, doğrusal ya da döngüsel bir gelişim çizgisi ileri sürülebilmektedir. Ayrıca uygarlıklar arası ilişkinin nasıl bir karakter taşıdığı sorunsallaştırılmakta; bu bağlamda da çatışmacı ya da diyalogcu bir ilişki önerilebilmektedir.

Belki de en önemli sorun alanlarından birisi de uygarlıkların Modernite ile ilişkilerindeki farklılıkların bir açıklamaya kavuşturulması çabalarında ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda modernitenin Batı uygarlığının bir ürünü mü olduğu, tüm uygarlıkların kümülatif bir ürünü mü olduğu ya da moderniteye giden birden çok yolun bulunup bulunmadığı soruları önem kazanmaktadır.

Zikredilen sorun ve tartışma alanlarının tümüne odaklanacak yeterli yere sahip olmadığından bu yazı esas olarak Modernite-uygarlık ilişkisine odaklanacaktır. Uygarlıklar arası farklılık ve ilişkilere yönelik özgün yorumlar sunan Türk sosyoloğu Baykan Sezer'in bu kapsamdaki tartışmalara muhtemel katkılarını belirlemek bu yazının temel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda yazının geri kalan kısmında Modernite-uygarlık ilişkisine dair klasik modernleşme kuramlarının yaklaşımları ve konuya ilişkin nispeten yeni kavramsallaştırmaların ana argümanları özetlenecek ve Sezer'in Modernite-uygarlık ilişkisine nasıl alternatif analizler sunduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

Modernite ve Uygarlık İlişkisi

Klasik Modernleşme kuramlarının ana varsayımlarından birisi, modernleşmenin "kaçınılmaz", "geri dönüşü olmayan", "arzu edilen", "ilerici" bir süreç olduğudur. Buna göre bir kez başladıktan sonra modernizasyon durdurulamaz; Batı dışı toplumlar Batı ile bir kez temas geçtiklerinde modernleşme dürtüsüne karşı koyamazlar.⁸

Modernleşmenin ikinci önemli varsayımı, homojenleştirici bir süreç olduğudur. Bu anlamda modernleşmenin toplumlar arasında yakınlaşmaya yönelik eğilimler ürettiği ileri sürülür. Bu yaklaşım Batı dışı toplumların Avrupalılaşması veya Amerikanlaşması anlamına gelir. Levy bunu şöyle ifade eder: "Zaman geçtikçe onlar ve biz giderek birbirimize benzeyeceğiz çünkü modernleşme kalıpları öyledir ki, toplumlar ne kadar yüksek düzeyde modernleşirlerse, birbirlerine o kadar çok benzerler."⁹ Son olarak, modernizasyon devrimci değil, evrimsel bir değişimdir ve bu nedenle uzun bir süreçtir, derin etkisi ancak zamanla hissedilir.

Klasik Modernleşme kuramcıları modernitenin kaynağı olarak Batı uygarlığını görürler. Bununla birlikte Batı dışı toplumların Batıyı model alarak modernleşebileceğini de kabul ederler. Bunu yaparken elbette Batı dışı toplumlarının modernleşme düzeylerinin farklılaştığını görmezden gelmezler. Peki bu farklılıkları nasıl açıklarlar? Bu bağlamda başvurulan anafaktör, söz konusu toplumların uygarlık çevrelerinin özellikleri ve bu uygarlıkların moderniteyle kurdukları farklı ilişkilere dir. Genel olarak klasik modernleşme kuramcıları Modernite ile gelenek arasında karşıt bir ilişki kurarlar. Geleneklere bağlılık modernleşmenin önünde bir engel olarak görülür. Bir toplum gelenekleriyle/geleneksel uygarlık çerçevesiyle bağlarını ne kadar gevşetirse, modernleşme düzeyi o kadar yükselme şansına sahip olur. Ayrıca Modernleşmenin yönü ile ilgili olarak, klasik perspektifin Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa modeline yönelen tek yönlü bir yol kullandığı söylenebilir.

⁸ Dean Tipps, *Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A critical perspective*. New York: Free Press, 1976, s.65-77.

⁹ Marion Levy, *Social Patterns and Problems of Modernization*, New Jersey: Prentice-Hall, 1967, s.189-207.

Klasik Modernleşme kuramları her ne kadar moderniteyi Batı uygarlığından kaynaklı görseller de onu aynı zamanda evrensel bir süreç olarak değerlendirirler. Bu perspektif, Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezi çerçevesinde, demokrasi ve liberal piyasaların dünyanın geri kalanına yayılacağı iddiasıyla Batı zaferciliğine dönüşmektedir. Bütün bu varsayımlarıyla klasik modernleşme kuramları Avrupa-merkezci söylemler üretir. Diğer bir deyişle, rasyonalizme, ilerlemeye ve evrensellığe bağlılığını vurgulayan ayrı bir kültürün (Batı uygarlığının) varlığını esas alan söylemler üretilir ve "Batılı değerler" istikrarlı, homojen ve asil olarak tanımlanır. Uygarlık, Avrupalılığı ikellik ve barbarlıkla karşılaştırarak ikili bir şekilde görülür. Avrupa merkezli Modernite söylemleri, "Avrupa mucizesi"nin ortaya çıkmasına izin veren maddi koşullardan ziyade kıtanın kültürel ve ideolojik üstünlüğünü vurgular. Avrupalı olmayan toplumların tarihleri ve uygarlık mirasları çarpıtılır ve genel olarak aşağılanır.¹⁰

Zikredilen Avrupa-merkezli nitelikleri nedeniyle klasik modernleşme kuramcılarında birçok eleştiriler gelmesi sürpriz olmayacaktı. Bu eleştiriler karşısında, aşağıda değinileceği üzere, kuramın özünü koruyarak, farklı kavramsallaştırmalarla onu savunmaya devam etmek ve daha sindirilebilir hale getirmek birçokları için bir ödeve dönüşmüştür. Bu ödevde çözülmesi beklenen ana sorun, "modernitenin Batılı uygarlıklar çerçevesindeki ilerlemeler ve icatlar açısından, Batılı olmayan geç gelenler tarafından az ya da çok kopyalanmaya açık mı, yoksa yeni uygarlık boyutlarına bir atılım olarak mı kuramsallaştırılacağıdır."¹¹ Diğer bir deyişle amaç, şimdiye kadar Avrupa-merkezci perspektifle sunulan moderniteyi artık çoğul formlarda yeniden kurgulamanın ve pazarlamanın imkânını sorgulamaya dönüşmüştür.

Çoklu Modernite Yaklaşımı

1990'ların ikinci yarısından itibaren içerisinde Charles Taylor, Shmuel Eisenstadt'ın, Grace Davie ve Jose Casanova'nın da olduğu bir grup teorisyen, **çoklu bir uygarlık ve modernlik teorisini** ileri sürdüler. Bu teorisyenler modernitenin en önemli varsayımlarından biri olan "özgün" ve "değişmez" olma karakterini genel olarak sorguladılar. Çoklu modernlik terimi, 1990'ların sonlarında, "birçok yönden teorinin mimarı olan sosyolog Shmuel Eisenstadt tarafından icat edildi."¹²

Patel¹³ (2010) ve daha birçok kimsenin dile getirdiği gibi bu teorisyenler kapitalizm ve modernlikle ilişkileri bağlamında dünyada gözlenen farklılıkları kademeli modernleşme yoluyla ortadan kalkacak arkaik farklılıklar olarak değerlendiren geleneksel modernleşme teorisyenlerinden farklı olarak moderniteye giden çeşitli yolların bulunduğunu; farklı tarihsel yörüngeler ve sosyokültürel arka planların da dünyanın farklı bölgelerinde oldukça farklı modernite biçimlerine yol açtığını; modernleşmenin mutlaka laikleşmeye yol açmadığını, bu ikisi aralarında daha sofistike ve çeşitlendirilmiş bir bağlantı olduğunu, bu modernliklerin, Batı modernitesini anlamlandırmak için geliştirilen kategoriler ve kavramlar açısından tam olarak anlaşılamayacağını; modernitenin, Avrupa, Çin, Hint, İslam medeniyeti, Latin Amerika vb. gibi büyük insan uygarlıkları etrafında kristalleştiğini ileri sürdüler.

¹⁰ Enrique Dussel, *Europe, Modernity, and Eurocentrism: The Semantic Slippage of the Concept of Europe, Napatla: Views from South*, 1/3(2000), s.465-478.

¹¹ Johann P. Arnason, *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*, Leiden, Brill, 2003.

¹² Elsje Fourie, "Does Modernity Still Matter? Evaluating the Concept of Multiple Modernities Sandits Alternatives", *International Sociology*, 16/3: 2001, s.387-405.

¹³ Sujata Patel, "Sociology's 'Other': the Debates on European Universals." *Historical Developments and Theoretical Approaches in Sociology, Volume II* (iç), Oxford: Eolss Publishers, 2010.

Elbette aralarında belli farklılıklar olmakla beraber çoklu moderniteler yaklaşımının savunucuları arasında ortak noktalarından birisi, geleneksel modernleşme teorilerine karşı belirgin bir şekilde eleştirel bir konumda durmalarıdır. Kuşkusuz çoklu modernlik teorisyenlerinin çoğu, Weber, Hegel, Marx ve Habermas'ın klasik modernleşme teorilerine karşı oldukça şüphecidir ve onları dar görüşlü olarak değerlendirir. Geleneksel modernleşme teorileri, modernitenin tek, birleşik bir homojenleştirici süreç olduğu ve Batı'nın başarısının ölçüldüğü kıstas olduğu şeklindeki iki temel teleolojik varsayım nedeniyle eleştirilir. Örneğin 1950'ler ve 1960'larda Talcott Parsons ve diğerlerinin etkili olan yakınsama teorileri, yapısal farklılaşmanın ve liberal demokrasi, serbest piyasa ve bürokratik devlet gibi kurumların büyümesinin baştan sona 'modernleşen' toplumlarda kaçınılmaz olduğunu ve doğal olarak bireycilik, seküler-rasyonel dünya görüşü ve diğer kültürel boyutlarla doğal olarak eşlik edeceğini varsaymalarından dolayı özellikle eleştirilmişlerdir. Parsons'a (1966) göre, toplumların ilkelden moderne doğru tek çizgili bir yol izlemekten başka pek bir seçeneği yoktur.¹⁴ Kaya'nın deyişiyle bu modernite anlayışı "uyumlu bütünleşmeye doğru ilerleyen tekdüze, açık bir şekilde yapılandırılmış bir model" sunmaktadır.¹⁵

Geleneksel modernleşme teorileri artık sıklıkla eleştirilmeye başlansa da Soğuk Savaş dönemi sonrasında da benzer özcü görüşler "medeniyetler çatışması" çerçevesinde sergilenmiştir. Huntington'ın ifade ettiği şekliyle medeniyetler çatışması kavramı, modernitenin Batı toplumlarının özel bir başarısı olduğunu ve köklerinin Batı Hıristiyan geleneğinde yattığını iddia eder. O, tarihsel açıdan Hıristiyanlığın Batı medeniyet kimliğinin gelişimine önemli bir katkı sağladığına ve çağdaş dünyada kilise ve devlet ayrılığının Batı modernitesinde kilit bir rol oynadığına dikkat çekmektedir. Huntington (1996), dünyadaki diğer dini sistemlerin, özellikle İslam'ın, Konfüçyüsçülüğün ve Doğu Ortodoksluğunun, bu ayrılık kavramına tamamen yabancı olduklarını ve modernliğe ulaşamayacaklarını iddia etmektedir.¹⁶

Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında ortaya sürülen bu yaklaşımlar karşısında pek çok kişi, hem moderniteyi benzersiz bir şekilde Batılı olarak gören Huntington'ın (1996) "medeniyetler çatışması" tezi hem de Fukuyama'nın (1992) "tarihin sonu" tezi (homojenleşmenin mantıksal son noktası) arasında üçüncü bir yola ihtiyaç olduğunu yazar.¹⁷ Bu üçüncü yol **çoklu moderniteler** yaklaşımı olarak adlandırılır.

Çoklu moderniteler yaklaşımının savunucuları için bir başka ortak nokta, modernitenin başından beri "çoklu" olduğu ve çok yakın zamana kadar Avrupa'nın büyük bölümlerinin kendilerinin pek de modern olarak adlandırılmayacağı gerçeğidir. Nitekim Eisenstadt'a göre modernite, "çok sayıda kültürel programın sürekli olarak oluşturulması ve yeniden oluşturulması" sürecidir.¹⁸ Bir başka deyişle Eisenstadt'a göre modernite, farklı geleneklerde değişen ve Batı modernliği ile bir diyalog ve belki de bir polemik sırasında ortaya çıkan potansiyel bir yetenektir.

Çoklu moderniteler yaklaşımının savunucuları sıklıkla modernitenin çeşitli kültürel ve sosyal programlarının dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıktığını belirtir. Böylece, Avrupa'da

¹⁴ Talcott Parsons, "Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives", *Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1966.*

¹⁵ İbrahim Kaya, "Modernity, Openness, Interpretation: A Perspective on Multiplemodernities", *Social Sciences Information, 2004, s. 35-57.*

¹⁶ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon&Schuster, 1996.

¹⁷ Samuel N. Eisenstadt, "The Context of the Multiple. In Dominic Sachsenmaier", *Reflections on Multiple Modernities: European, Chineseand Other Interpretations*, Leiden: Brill, 2001, 1-26.

¹⁸ Samuel Eisenstadt, "Multiple Modernities", *Daedalus, 129/(2000), ss.1-29.*

belirli bir modernite modeli/modelleri geliştirilmişken, Amerika, Japonya ve Güneydoğu Asya'da başka modernite modelleriyle karşılaşmaktayız.¹⁹ Diğer bir deyişle, modernitenin Amerika'ya yayılması ve Avrupa içinde Faşist modelin doğuşu da dikkate alındığında Batı modernitesinin kendisi de hiçbir zaman tek bir fenomen olmamıştır: "pratik olarak modernitenin genişlemesinin başlangıcından itibaren, tümü Batı uygarlığı çerçevesi olarak tanımlanabilecek şeyler içinde birden fazla modernlik gelişti."²⁰ Dolayısıyla Modernite içinde çeşitlilik barındıran bir süreçtir. Aslında, Grace Davie gibi teorisyenler bu çeşitliliğin modernleşme sürecinden önce geldiğine inanmaktadır. Örneğin modernliğin temel elementlerinden biri olarak gösterilen sekülerleşme bağlamında²¹ Batı'da bile çok farklı ve çeşitli sekülerleşmelerin ve modernleşmelerin olduğunu ve Batılı olmayan toplumlar söz konusu olduğunda bu çeşitliliğin ve çoğulluğun giderek arttığını belirtir. Ona göre "aslında modernleşme ile sekülerleşme arasındaki bağlantıların nispeten güçlü olduğu yerler yalnızca Avrupa'dır."²²

Özetle çoklu Modernite yaklaşımlarına göre Modernitenin tek bir modeli yoktur. Modern özelliklerin çoğu ilk olarak Batı'da ortaya çıkmıştır, ancak orada bile farklı zamanlarda ve farklı yerlerde çok farklı tezahür etmiştir. "Böylece, Batı'da bile, Hıristiyan uygarlığın çoklu biçimleriyle çok yönlü bağlantılı olan çoklu moderniteler bulunur. Doğal olarak, bu çeşitlilik Batılı olmayan toplumlar ve uygarlıklar bu modern özelliklerin bazılarını edindikçe, kurumsallaştırdıkça ve dönüştürdükçe daha da belirgin hale geliyor."²³

O halde çoklu modernitelerin mevcut durumuna nasıl ulaşıldı? Modernite basitçe Batı'dan mı geldi? Uygarlaştırma misyonunun bir armağanı mıydı? Batı modernitesine başvurmadan modernite hakkında konuşmak mümkün müdür?

Eisenstadt bu tür sorulara "Modernite uygarlığı" kavramıyla yanıt verir. Küreselleşmeye benzer bir şekilde yayılan "yeni bir uygarlık", "modernite uygarlığı" ortaya çıktığından söz eden Eisenstadt, tüm "modern" toplumlar tarafından paylaşılan ve onları "geleneksel" veya modern-öncesi biçimlerinden ayırmaya yardımcı olan bazı ortak unsurlar veya özellikler olduğunu iddia eder. Ancak o, bu modern özelliklerin küresel genişlemesini, tek bir dünya toplumuna veya küresel uygarlığa yol açacak bir homojenleşme veya yakınsama süreci olarak tasavvur etmez. Aksine, ona göre, ortak modern özellikler veya ilkeler, çeşitli tarihsel bağlamlarda çoklu biçimler ve çeşitli kurumsallaşmalar elde eder. Ayrıca, bu çeşitli kurumsallaşmaların çoğu, geleneksel tarihsel uygarlıklarla sürekli veya uyumludur. Böylece, "hem bir modernite uygarlığı hem de modernlik öncesi tarihsel uygarlıkların modern koşullar altında sürekli dönüşümü vardır ve bunlar da çoklu moderniteleri şekillendirmeye yardımcı olur."²⁴

Bu modern özellikler, zorunlu olarak geleneğin aksine ve hatta geleneğin pahasına değil, daha çok geleneğin dönüşümü ve pragmatik uyumu yoluyla geliştirilir. Bu bağlamda, çoklu moderniteler yaklaşımı, medeniyetler çatışması ile ortak ve farklı yönler sergiler. Her ikisi de modernleşmenin sadece batılılaşma olmadığına ısrar eder. Medeniyetler çatışması Age Casonova Batı geleneği ile devam ettiğini varsayar. Diğer uygarlıklar da modernleşirken, kendi gelenekleriyle temel bir devamlılığı

¹⁹ A.g.e., s.13.

²⁰ A.g.e., s.13.

²¹ Grace Davie, "New Approaches in the Sociology of Religion: A Western Perspective". *Social Compass* 51/1(2004), s.73-84.

²² A.g.e., s.74

²³ Jose Casanova, "Cosmopolitanism, the Clash of Civilizations and Multiple Modernities", *Current Sociology*, 59/2 (2011), s.263.

²⁴ A.g.e., s.263.

sürdüreceklerdir. Bu nedenle, tüm modern toplumlar temelde farklı ve çoğunlukla ölçülemez geleneklerini sürdürürken, medeniyetlerin kaçınılmaz çatışması doğar. Ancak Casanova'nın ileri sürdüğü gibi, Huntington'dan farklı olarak, "çoklu moderniteler yaklaşımı, bu modernlikleri basitçe bazı temel geleneklerin bir devamı olarak görmez. Buna göre Batılı olanlar da dâhil olmak üzere tüm gelenekler, modernleşme sürecinde kökten dönüştürülmüştür."²⁵

Çoklu Modernite yaklaşımlarına göre gelenekler modern koşullara yanıt vermeye ve uyum sağlamaya zorlanır, ancak geleneklerini modern bağlamlar için yeniden formüle etme sürecinde aynı zamanda modernitenin belirli biçimlerini şekillendirmeye de yardımcı olurlar. "Hiçbir modern kültür, basitçe modern öncesi geleneklerin bir devamı değildir, aksi takdirde ortak modernite ve ortak modern özellikler olmazdı. Ancak modernite, geleneklerin basitçe uyum sağlamak zorunda olduğu homojen bir oluşum değildir. Modernite tüm gelenekleri kökten değiştirirken, çoklu geleneklerin çoklu moderniteleri şekillendirmeye yardımcı olduğu sürekli bir dinamik ilişki vardır."²⁶

Dolayısıyla çoklu moderniteler yaklaşımının çoklu uygarlıklar/gelenekler ile çoklu modernlikler arasında karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişki kurduğu söylenebilir. Dünyada gözlenen farklı modernlikler etkileşim içinde oldukları farklı uygarlıkların bir fonksiyonudur. Buna göre uygarlıklar/gelenekler birbirlerinden ne kadar farklı olursa olsun zorunlu istikametleri, Batınıninkinden farklı da olsa, modernliktir. Ancak bu yaklaşım özü itibarıyla bize yeni bir şey söylemekte midir? Sosyolojinin kurucularından ve geleneksel modernleşme kuramlarından bir nebze farklılaştığı inkâr edilemezse de bu yaklaşımın da aslında öncekilerle aynı sonuca vardığı ileri sürülebilir mi? Kuşkusuz bu sorular etrafında çoklu Moderniteler yaklaşımına hem Batı içinden hem Batı dışından birtakım eleştiriler gelecektir.

Çoklu Moderniteler Yaklaşımına Eleştiriler ve Alternatifler

Çoklu moderniteler yaklaşımı kendini üçüncü bir yol olarak sunsa da çeşitli eleştirilere maruz kalmaktan kaçamaz. Bu yaklaşıma yönelik en güçlü eleştiri, bu teorinin çeşitlilik sorununu çok abarttığını ve aslında geleneksel modernleşme teorisiyle karşılaştırıldığında yeni bir kavrayış sunmadığını ve yalnızca nispeten zayıf bir modernite açıklaması sunduğunu iddia eden Volker Schmidt tarafından yapılmıştır. Schmidt, çoklu moderniteler teorisinin modernleşme teorisinin homojenleştirme iddialarını reddettiğini ve bunun için kültür, din ve çeşitliliğe çok fazla odaklanırken, kültürler ve uygarlıklar arasındaki kurumsal biçimlerin homojenliğini ihmal ettiğini savunur.²⁷ Benzer şekilde Fredric Jameson, bu teorinin hegemonik küresel kapitalizm gerçeğini basitçe göz ardı ettiğini öne sürmektedir.²⁸ Son olarak, bu teoride "uygarlık" konusuna yönelik bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Örneğin, Wolfgang Knobl, bu teoriyi daha iyi incelemek için bilim adamlarının uzak geçmişteki uygarlıkların ampirikolarak savunulamaz açıklayıcı faktörlerini aramak yerine kendilerini son iki yüzyılla sınırlamalarını önerir.²⁹

Bu ve benzeri eleştiriler çerçevesinde çoklu moderniteler yaklaşımına alternatif kavramsallaştırmaların sunulduğu da görülmektedir. Bunlardan birisi "modernitenin çeşitlilikleri" kavramıdır. Schmidt "kapitalizmin çeşitleri" hakkındaki literatürden

²⁵ A.g.e., s.264.

²⁶ A.g.e., s.264.

²⁷ Volker H. Schmidt, "Multiple Modernities Or Varieties of Modernity?", *Current Sociology*, 54/1 (2006), s. 77-97.

²⁸ Fredric Jameson, *A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present*, New York: Verso, 2002.

²⁹ Wolfgang Knobl, "Of Contingencies and Breaks: The US American South as an Anomaly in the Debate on Multiple Modernities", *European Journal of Sociology*, 47 (2006), s.125-57.

esinlenerek, "modernitenin çeşitleri"nin var olduğunu, ancak aralarındaki farklılıkların tip farklılıklarından çok aile farklılıkları olduğunu ileri sürer.³⁰ "Soru, dünyada çeşitlilik olup olmadığı değil, en azından ciddi olarak olamaz... ama bundan ne anlıyoruz?" diye sorar. Ona göre çoklu modernitelerden bahsetmeden önce, tutarlı kurumsal ortak değişme modellerinin var olup olmadığını ve bu modellerin hangi biçimleri aldığını dikkatlice belirlememiz gerekiyor.

"Modernitenin çeşitlilikleri" kavramının yanı sıra "alternatif modernlikler"³¹, "geniş anlamda modernite"³² ve "sömürgeci modernlikler"³³ olarak adlandırılan bir grup kavram daha ileri sürülmüştür. Bunların hepsinin son otuz yılda kültürel antropoloji alanı içinde geliştiği söylenebilir. Bu terimlerin kaynaklandığı disiplin, modernitenin kültürel bir yorumunu zorunlu kılar ki bu da birçok sorgulamayı beraberinde getirir. Örneğin Frederick Cooper'a göre, "alternatif bir moderniteye neden modernite denmesi gerektiği açık değildir. Herhangi bir yenilik biçimi bir modernite üretiyorsa, o zaman terimin çok az analitik değeri vardır"³⁴ Bir bakıma bu tür kavramların ortak sorunu kültürel bir teoriye dayanmaları ve moderniteyi maddi/tarihsel gelişim koşullarıyla ilişkisinden ziyade, kültürel farklılığın bir işlevi olarak görmeleridir.

Çoklu moderniteler yaklaşımı da ona karşı sunulan çoğu alternatif kavramlar da modernitenin kökeninde bir Avrupa (ve Batı) fenomeni olduğuna dair hâlâ güçlü bir inancı korumaktadır ama geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak modernitenin dışı doğru yayılması sürecinde çeşitli kültürlerin ve toplumların farklı gelenekleriyle etkileşime girdiği ve belli bir çokluğu meydana getirdiğini kabul ederler. Dolayısıyla Bhambra'nın³⁵ tespit ettiği gibi çoklu moderniteler teorisi, "çokluğun modernitenin kavramsal çerçevesine yapısal olarak dâhil edilmesini, Avrupa merkezlik eleştirisini yanıtlamak için yeterli bir değişiklik olarak benimser." Hâlbuki bunu yeterli bir değişiklik kabul etmek güçtür çünkü bu teori, çoklu modernitelerden söz ederken özerklik, özgürleşme ve düşünömsellik gibi yönlerini vurgulayarak Avrupa modeli moderniteyi ideal tip olarak değerlendirirken disiplin ve kısıtlayıcı kontroller vurgusuyla diğerlerini genellikle patolojik temeli olarak kabul eder.³⁶ Bhambra'ya göre de, "çoklu modernite teorisyenleri, orijinal argümanın temel yapısını korurken aynı zamanda çokluğa izin vererek eleştiriye silahsızlandırmaya çalışırlar. Çoklu modernite fikrinin, ortak (Avrupa merkezli) bir modernitenin farklı (diğer) kültürler tarafından etkilendiği bir tür küresel çok kültürlülüğü temsil ettiği ileri sürülebilir."³⁷

Uyarlıklar ve modernlik(ler) arasındaki ilişkiye dair geleneksel yaklaşımlara alternatif olarak geliştirilmeye çalışılan yeni kavramsallaştırmalar ve onlara da yöneltile eleştirilere yukarıda ana hatlarıyla değinildi. Acaba Türk sosyolojisi içerisinde bu sorun alanı üzerinde en çok entelektüel çaba harcayan sosyolog olarak kabul edebileceğimiz Baykan Sezer bize neler söyler ve diğerlerinden nasıl farklılaşır (mı)?

³⁰ Schmidt, *a.g.e.*, s. 78.

³¹ Dilip Parameshwar Gaonkar. *On alternative Modernities*, Durham, NC: Duke University Press, 2001, s. 1-23.

³² Arjun Appadurai, "Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalisation". *Public Worlds Series-1*. St. Paul: University of Minnesota, 1996.

³³ Antoinette M. Burton, *Gender, Sexuality and Colonial Modernities*. London: Routledge, 1999.

³⁴ Frederick Cooper, *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*. Berkeley: University of California Press, 2005.

³⁵ Gurminder K. Bhambra "The Possibilities of, and for, Global Sociology: A Postcolonial Perspective". *Political Power and Social Theory*, 24 (2013), s.295-314.

³⁶ Johann P. Arnason, (2000). "Communism and Modernity." *Daedalus: Multiple Modernities*, 129,2000 ss. 61-90.

³⁷ *A.g.e.*, s.303.

Baykan Sezer'e Göre Uygarlık ve Modernleşme

Uygarlık ve modernlik ilişkisi Türk sosyolojisinde kuruluşundan beri temel bir odak noktası olmuştur. Ziya Gökalp, Türklük ve Müslümanlık kimliğimizi koruyarak Batı uygarlığına dâhil olabileceğimizi savunurken Prens Sabahattin, Türk halkının kamucu zihniyet taşımasından yakınıp teşebbüs-i şahsi zihniyetinin yaratılarak Anglo-Sakson uygarlık modeli peşinde gitmemizi önermiştir. Mümtaz Turhan, garplılaştırma sürecimizdeki yanlışlıkları belirlemeye çalışmış garplılaştırmanın nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğine rehberlik etmeye çalışmıştır. Niyazi Berkes, Kemal Karpat, Şerif Mardin gibi sosyal bilimcilerin de Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet modernleşmesinin tarihsel ve kültürel dinamiklerine odaklandıkları iyi bilinmektedir. Bütün bu entelektüel çabalarla Türk sosyolojisinin, devletin batılılaşma politikalarını meşrulaştırmaya çalıştığı artık sır değildir.

Ancak bu genel fotoğraf içinde, konuyu ideolojik ve politik saplantılara girmeden Türk toplumunun çıkarları doğrultusunda bilimsel boyutlarıyla sorunsallaştıran nadir sosyologlardan birisi olarak Baykan Sezer uygarlık ve modernlik ilişkileri üzerine özgün çözümler sunmuştur.

Her şeyden önce Sezer, toplumsal sorunlarımızı ele alırken salt toplum merkezli bir analize karşı çıkmakta ve uygarlıklar arası ilişkileri mutlaka dikkate almamız gerektiğini düşünmektedir. Toplum tanımlama yolları ve sorunları üzerine uzun bir tartışma yaptıktan sonra Sezer, “bizden bağımsız olarak var olan toplumu anlamak ve açıklamak” için “en geniş birliklerden yola çıkmanın” yararına işaret eder ve “tarihte karşımıza çıkan en geniş birliklerin uygarlıklar” olduğunu belirtir. Ona göre uygarlık, “toplum için belli bir kişilik ve tarih içinde belli yeri dile getirmektedir. Herhangi bir toplumun belli bir uygarlığa bağlı olduğunu bilmemiz o toplumun kimliği ve tarih içindeki yeri konusunda bir görüş edinebilmemize izin verir.”³⁸ Sezer’in bu düşünceleri toplumsal kimlik ve rol ile bağlı olunan uygarlık arasında tek yönlü bir ilişki kurduğunu göstermez. Aksine o, karşılıklı bir etkileşimin olduğunu düşünmektedir. Bu yönüyle Sezer ile çoklu Moderniteler yaklaşımı arasında bir paralellik kurulabilir. Ancak Sezer, söz konusu karşılıklı etkileşimde siyasetin belirleyici olduğunu düşünmesi itibarıyla önceliklerden ayrılır. Ona göre “bağlı oldukları uygarlıklar toplumların tanımlanmasında en önemli öge olarak karşımıza çıkmaktadır.” Toplumların uygarlıklarla kurdukları ilişkiler ise, Sezer’e göre, “her şeyden önce siyasi nitelik taşır.”³⁹

Sezer’in ana kaygısı ve amacı Türk toplumunun mevcut sorunlarının kaynağını doğru anlamak ve açıklamaktır. Bu yöndeki mevcut açıklama modellerini dikkatle ve eleştirel şekilde tartışır ve zaman zaman tiye de alır. Çoğunlukla geleneksel modernleşme kuramcılarının görüşlerinden ilham alan yaygın açıklamalara göre “Batı ile farklılığımız, Batı’nın her alanda elde etmiş bulunduğu üstünlükle açıklanmak istenmektedir... Günümüzde insanlığın en zengin değerleri Batı’da bulunmaktadır. Ve bu bir rastlantı sonucu değildir. Bu zenginliklerin kaynağı da Batı’da ve özellikle Yunan düşünce ve uygarlığında bulunmaktadır...”⁴⁰ Sezer burada aslında Batı kaynaklı uygarlık ve Modernite söylemlerinin önemli bir çelişmesine vurgu yapmaktadır. Batı, bir yandan üstünlüğünü antik çağlara kadar geri giden kendi uygarlık temelleriyle açıklamakta diğer yandan “Batı, yeryüzü üzerinde yayılışı ve egemenliği ile “uygarlık”ı bütün insanlığın ortak malı yapmaktadır.”⁴¹ Sezer bu çelişkiyi bir başka yerde de şöyle izah etmektedir: “Uygarlığın

³⁸ Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Kızılirma Yayınları, 2006, s.30.

³⁹ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.30-31.

⁴⁰ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.41.

⁴¹ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.42.

uluslararası niteliği üzerine kurulmuş kuramlar uygarlığı basit bir teknik birikime indirgemektedir. Oysa özellikle Batı uygarlığı açık kimlik belirtisidir. Ancak Batı uygarlığı belli bir kimlik belirtisi oluşuyla çelişkili biçimde bünyesinde evrensellik savını taşımaktadır.⁴²

Konunun bir başka boyutuyla Sezer, “bizim için sorun Batı uygarlığına girmek, başka bir deyişle çağdaşlaşmak olarak tanımlanmıştır” sözleriyle modernleşme (çağdaşlaşma) ile uygarlığın eş anlamda kullanıldığına dikkat çeker. Her ne kadar Sezer de toplum kimliği ve sorunlarının belirlenmesinde uygarlıklar arası ilişkilere odaklanmanın gerekliliğini kabul etse de Batı kaynaklı uygarlık söylemlerinin sinsî ve manipülatif karakterinin farkındadır. Nitekim ona göre uygarlık, sıfat olarak kullanıldığında “sözcüğün sanıldığına masum olmadığını görebiliriz. Uygarın karşıtı barbar ya da vahşidir. Ve Batı yayılcılığını dünyaya uygarlık taşımak olarak tanıtmıştır.”⁴³ Genel olarak Sezer, Batı kaynaklı uygarlık söylemlerinin en kabasından en gelişmişine kadar tüm versiyonlarının arka planda Batı çıkarlarına hizmet ettiğini düşünür:

Gerçekte kültür ve uygarlık kuramı Batılı yazarlarca Batı'nın çıkarlarını desteklemek amacıyla geliştirilmiştir. Doğulu halklar Batı uygarlığını izlemekle yükümlüdür ama asla Batılı olamayacaklardır. Bu kuramla Batı uygarlığı bir yanda bütün dünyayı kapsayıp yönlendirebileceği gibi öte yanda bütün geçmiş uygarlıklara da sahip çıkabilecektir. Doğu ise günümüzde ancak etnolojik merak konusudur.⁴⁴

Sezer, çağdaşlaşma ile bağlantısı olarak ileri sürülen kalkınma söylemlerini ve ilerleme, gelişme vb. kavramları da “günümüz efsaneleri” olarak nitelendirir. Ona göre, “*Toplumların mutlaka ileri yönde geliştikleri kanıtlanmış değildir. Çeşitli ulusların tarihinde inişler, çıkışlar bulunmaktadır. Hatta tarih sahnesinden silinmiş uygarlıklar vardır. Bu durumda bu uygarlıklar için ilerleme ya da gelişmeden nasıl söz edilebileceği soru konusu yapılmaktadır.*”⁴⁵

Sezer'in yaklaşımında toplumların karşılaştıkları sorunlar ve çözümleri tarihsel ve siyasal bağlamından ayrı ele alınamaz. Batılı ve Batıcı uygarlık ve modernlik söylemleri, aksine, konuyu bu bağlamdan koparmakta veya saptırmaktadır. Nitekim ona göre,

Günümüzde toplumların önüne *gelişme, ilerleme ve kalkınma* gibi karşılaştıkları sorunların siyasi yön ve sonuçlarını gözden uzak tutan ve bütün ilişkilerden soyutlandığı zaman kimsenin karşı çıkamayacağı amaçlar sürülmektedir... bu kavramlar çok genel oldukları gibi *tarihsizdir* de. ... (bu kavramlar) günümüz uygarlık düzeyinin getirdiği bir zorunluluk olarak kendilerini kabul ettirmişlerdir.⁴⁶

Ona göre bu kavramlar “uygarlık düzeyine bağlılığın mutlaka bir tarihi gelişme çizgisine bağlılık anlamına gelmeyeceğini” ima etmektedirler. “*Artık günümüz uygarlık düzeyi toplumlar üstü ve bütün toplumlar için geçerli bir değer için geçerli sayılırken öte yanda bu uygarlığın gerçekte Batı uygarlığı olduğu vurgulanmaktan geri kalınmamaktadır.*”⁴⁷

Çoklu modernite ve uygarlık yaklaşımı gibi Sezer'in de çoklu bir uygarlık anlayışına sahip olduğu çalışmalarında kendini hemen belli eder. Bu anlayış Doğu-Batı çatışması terminolojisiyle karşılık bulur. Onun uygarlıklar anlayışı öncelikle Asya'da ve Avrupa'da toprağın/coğrafyanın değişkenlikleri ve siyasal örgütlenme farklılıkları bağlamında şekillenir. Kısa izahla, ona göre, Avrupa'da yerleşik hayata geçildiğinde, toprak bereketini yitirdikçe başka bereketli topraklara geçebilmek mümkünken Asya'da toprak çeşitlilik

⁴² Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.123.

⁴³ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.42.

⁴⁴ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.133.

⁴⁵ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.126.

⁴⁶ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.105

⁴⁷ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.106

gösterir. Mezopotamya ovaları yanında Arabistan çölleri, Çin'in bereketli ovaları yanında Orta Asya çölleri yer alır. Bu durum Asya'da bozkır ve çöl topluluklarının su boyu ovalarındaki üretici halkları üzerinde baskı yaratmasına ve önce ATÜT devletlerinin ve ardından bekçi devletlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁴⁸ ATÜT devletlerinin doğrudan katkılarıyla Asya'nın su boyu ovalarında gelişen tarımsal hayat, hem Asya'nın görünümünü değiştirmiştir hem de bu yolla elde edilen artı ürün sayesinde Avrupa için son derece değerli fırsatlar yaratmıştır. Bu nedenle her iki uygarlık alanının kaderi birbirleri ile olan ilişki ve çatışmalara bağlı kalmıştır⁴⁹ (Sezer, 2006:62). Diğer bir deyişle Doğu-Batı ayrımı, uygarlık safhasında karşılaşılan problemlere Doğu ve Batının ayrı ayrı çözümler getirmiş olmasından kaynaklanan bir olgudur. Doğu-Batı ayrımı, her iki uygarlık alanının birbirinden habersiz ve kopuk kendi ayrı tarihlerini yaşamaları sonucu değil, tarih içinde buluşmaları ve çatışmaları sonucunda doğmuştur.⁵⁰

Görüldüğü üzere Sezer, Doğu ve Batı uygarlıklarını tarihsel süreçte birbirleriyle hep çatışma içinde varlık kazanan ve doğal olarak ekonomik, kültürel ve siyasal açıdan farklılaşan uygarlık çevreleri olarak değerlendirmektedir. Uygarlık sadece Doğu ve Batı arasında değil aynı zamanda Doğunun kendi içinde de çeşitlenmektedir. Bu bağlamda, ona göre, Doğu toplumlarında gözlenen ATÜT devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu gibi devletleri aynı uygarlık tipi olarak değerlendirmek de hata olacaktır: "*Osmanlı siyasi bir kuruluştur. Osmanlıyı, birer ATÜT devleti olan Çin, Mısır, Mezopotamya, Hindistan gibi uygarlıklarla bir tutmak doğru değildir.*"⁵¹ İran'ı, Osmanlı'yı, bir ölçüde Arap hilafet devletlerini diğerlerinden ayırt eden ana öge, uluslararası ilişkilerde üstlendikleri siyasi misyondur. Bu siyasi misyon Doğu uygarlıklarının Batı soygununa karşı korunmasıdır. Bu misyonda İran ve Arap siyasetleri zaman içinde aşılmış ve Türkler tarafından Osmanlılık olarak adlandırılabilir yeni bir siyaset üretilmiştir. Osmanlı ne ATÜT devletidir ne de feodal bir sisteme sahiptir. "*Osmanlı İmparatorluğu bir dünya siyasetidir. Karşılaştığımız sorunların kaynağı bu siyasetin içinde bulunduğu gibi çözümlerini de önce bu siyasette aramamız gerekmektedir.*"⁵²

Sezer, analizlerinde Türk tarihindeki uygarlık değişimlerini çeşitli boyutlarıyla tartışır. Bu bağlamda Türklerin sıklıkla kimlik ve cephe değiştirmiş olduklarını sonuçlarıyla birlikte vurgular. Ama ona göre Türk tarihinde en önemli iki değişiklik olayı Anadolu'nun Türkleşmesi ve Osmanlı'nın Batıcılışması olaylarıdır. Her iki olay da bir uygarlık çevresinden bir başka uygarlık çevresine geçilmesini temsil etmektedir: "*Anadolu'nun Türkleşmesi olayında bir uygarlık çevresinden bir başka uygarlık çevresine gireceğiz. Kimliğimizi değiştirmeden yurdumuzu değiştireceğiz. Osmanlı'nın Batıcılışma olayında ise bu kez yurdumuzu değiştirmeden kimliğimizi değiştirmek girişimi bulunmaktadır.*"⁵³

Sezer, çağdaşlaşma/modernleşme adına yapılanların gerçekte Batıcılışma olduğunu düşünür. Bu yönüyle Sezer'in çoklu Modernite savunucularının ileri sürdüğü "Modernite batılılaşma değildir" söylemiyle ters düşmüş olduğu açıktır. "Bugün 'Batıcılışma girişimimiz bir başarıdır' demeyi de 'Batıcılışma bizim geleneklerimize aykırıdır; o nedenle de zararlıdır' demeyi de anlamlı bulmayan Sezer'e göre Batıcılışma, "Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁴⁸ Baykan Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990, s.110.

⁴⁹ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları* 2006 s.62.

⁵⁰ Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

⁵¹ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.77.

⁵² Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.82.

⁵³ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.129,130.

sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla başlatılmış” bir siyasi tercihtir.⁵⁴ Ancak bu tercih, toplumsal sorunlarımıza çözüm üretme kabiliyetinden uzak bir tercihtir çünkü özü ve sonuçları itibariyle Türk toplumunun çıkarlarına değil, Batı'nın çıkarlarına yaramaktadır.

Yerli ve yabancı literatürde çağdaşlaşma/modernleşme süreçlerinin en temel unsurları olarak vurgulanan sekülerleşme, demokrasi, insan hakları, endüstrileşme, liberal ve sosyalist kalkınma modelleri gibi öğelerin her birini ayrı ayrı ve ayrıntılı tartışan Sezer, tüm bunların Doğu toplumlarını Batı modeline göre dönüştürmek ve Batı'nın egemenlik ağına sokmak için kurgulandığını düşünür. Ona göre bunların hiç birisi Batı'nın dünya egemenliğini açıklayacak güçte değildir, aksine bunlar tarihsel/siyasal olay ve ilişkilerin birer sonuçlarıdır. Diğer bir deyişle sözü edilen öğeler Batı uygarlığını dünyada egemen kılacak hikmeti kendinden menkul cevherler değildir, Batı'nın Doğuyla kurduğu ilişkiler ve kendi iç çatışmaları sonucunda oluşan konjonktürel fenomenlerdir.

Moderniteyle ilişkisinden dolayı Sezer, dinin toplum/uygarlık farklılaşmalarındaki rolüne özel bir önem verir. Ona göre, "*Din, toplumların kendilerini tanıma ve tanıtmaya aracıdır... Dinler, bütün evrensellik iddialarına ve bütün insanlığı kavramak isteklerine rağmen içinden çıktıkları toplumlara ya da toplum türlerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır.*" Bu anlamda, ona göre, "*Dinler ve uygarlıklar arasında, özellikle Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmeye karar verdikten sonra bir ayırım yapılmaya çalışılmasına rağmen günümüzde İslamiyet Doğu'nun, Hıristiyanlık ise Batı'nın kimlik ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.*"⁵⁵

Dine bu şekilde bakmak Sezer'i "ne İslamiyet'in ne de Hıristiyanlığın özünde laiklik yoktur" sonucuna götürür, çünkü "*Din, toplumu ilgilendiren olayların yorumudur ve dolayısıyla konusu siyaset alanına girmektedir.*"⁵⁶ "Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya" sözüne dayanarak Hıristiyanlığın özünde laiklik olduğu sonucunu çıkarmak Sezer'e göre imkânsızdır çünkü bu sözü Hz. İsa, "*kışkırtıcıların oyununa gelememek için söylemiştir... Hıristiyanlık bu dünya işleriyle İslamiyet'ten daha fazla ilgilidir.*" O halde laiklik neden bu kadar modernlikle ilişkilendirilmektedir? Bunu da Batı'nın egemenlik kaygılarının bir yansıması olarak değerlendiren Sezer'e göre "*Laiklik, şu ya da bu dinin özünde olmaktan çok siyasi gelişmelerin bir sonucudur. Din toplumların değerlendirilmesi ve toplum bilinci olarak da karşımıza çıkınca Batı, Doğu'nun kimliğini belirleyebilmesini engelleyebilmek için laikliği ortaya çıkaracaktır.*"⁵⁷

Sonuç Yerine

Uygarlık ve Modernite kavramları, Batının kendini "öteki" den ayırma ve ötekiye kendi üstünlüğünü kabul ettirip kendi inşa ettiği dünya sisteminde ikincil roller verme amacıyla geliştirdiği söylemlerin ana kavramlarıdır. Her ikisi de önceleri tekil anlam boyutuyla kullanılmıştır. Ancak Avrupa/Batı merkezci karakterinin fark edilmesiyle beraber gelen tepkiler üzerine bu kavramların kullanımlarının esnetilmesi gereği doğmuştur. Bir başka deyişle Batı, bu kavramları terk etmek yerine dünyadaki yeni gelişmeler ve değişen çıkarları çerçevesinde onları güncellemek ve yeniden anlamlandırmak suretiyle işlevselliklerini ve kullanım değerlerini korumayı amaçlamıştır. Böylece köklerini Batı uygarlığına borçlu olan "homojenleştirici", "kaçınılmaz", "geri dönüşü olmayan", "arzu edilen", "ilerici" ve "evrensel" olduğu ve arkaik uygarlık gelenekleriyle uyuşmayacağı kabul edilen klasik modernite anlayışı, yerini farklı uygarlık çerçeveleriyle uyumlu olabileceği kabul edilen "çoklu moderniteler" anlayışına bırakmıştır. Her ne kadar bu

⁵⁴ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.152.

⁵⁵ Baykan Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981, s.215.

⁵⁶ Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, s.214.

⁵⁷ Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, s.222.

“çoklu moderniteler” yaklaşımı ve ileri sürülen benzer kavramlar klasik yaklaşımların açmazlarına vurgu yapsa ve kendilerini onlardan ayırırsalar da hala kültür özcü karakterlerini korudukları ve Batı modernitesinin öncü ve ideal rolüne inançlarını sürdürdükleri söylenebilir.

Batılı ve Batıcı uygarlık ve Modernite söylemlerini çok boyutlu olarak analiz eden ve bütün versiyonlarıyla bu söylemlerin Batı'nın dünya egemenlik kaygılarıyla üretildiği kanaatini taşıyan Baykan Sezer, bizi ısrarla Türk ve Doğu toplumlarının çıkarları temelinde konuyu tartışmaya davet etmektedir. O da çoğul anlam boyutuyla uygarlıkları ele almakta fakat kültür özcü bir çerçevede değil, toplumsal sorunlar karşısında geliştirilen siyasetler çerçevesinde bir analiz sunmaktadır. Bu bağlamda gerek eski gerekse yeni versiyonlarda Modernliğin ana öğeleri olarak sunulan sekülerleşme, demokrasi, insan hakları, endüstrileşme, liberal ve sosyalist kalkınma modelleri gibi süreçlerin hiçbirisini Batı egemenliğini açıklayacak güçte bulmayan Sezer için meselenin özü Doğu ve Batı uygarlıkları arasındaki tarihsel çatışmanın siyasal dinamiklerinde yatmaktadır. Bu nedenle Batılı ve Batıcı uygarlık ve Modernite söylemlerinin sunduğu soyutlamalar yerine tarihe bakmamız gerekir.

Sezer, Doğu ve Batı uygarlıkları arasında işbirliğinden söz eder. Ancak Batı buna yanaşmak istemez bir tutum içindedir. İşbirliği yerine Batı, kurmuş olduğu sömürüye dayalı dünya sistemini dayatmakta ısrarlıdır. Çoklu moderniteler yaklaşımı bu dayatmada kullanılabilecek yeni bir enstrüman görünmektedir. Bu husus, bizim açımızdan Sezer'in yaklaşımını “çoklu moderniteler” yaklaşımına karşı daha değerli kılmaktadır. Çoklu moderniteler yaklaşımı Batı dışı toplumların uygarlık çevreleriyle olan bağlarına önceki yaklaşımlara göre daha saygın bir rol verse bile Batı'nın dünyada kurmuş olduğu sömürü düzenini tartışma dışı tutmaya devam eder. Oysa Sezer için bu, sosyoloji yapmayı anlamlı kılan en önemli husustur.

Kuşkusuz özellikle MENA ülkeleri diye adlandırılan Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde ve komşularında tarımsal ve endüstriyel üretimlerini ve zengin enerji kaynaklarını Batı yağmacılığına karşı korunmayı gerektiren kırılganlıkları bugün de devam etmektedir. Bu nedenle Sezer'in dikkat çektiği Osmanlılık benzeri bir siyasete ve örgütlenmeye her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Ancak bir yandan küreselleşen sosyo-ekonomik ilişkiler, bir yandan emperyalist güçlerin bölgedeki tahkim edilmiş kuvvetleri ve bir yandan da bölge halklarının böyle bir siyasete tepkisel ideolojik tutumları devam ederken Osmanlılık benzeri bir siyasetin uygulanabilirliği soru konusu yapılabilir. Bununla beraber Batı uygarlığının krizlerini ve dünyadaki gelişmeleri dikkatle izlemek ve doğabilecek fırsatları test etmek Osmanlılığı da aşacak yeni bir siyaset üretimine yol verebilir. En öncelikli ödev, süslü kavramlarla yaratılan zihinsel kolonizasyondan sıyrılmaktır. Baykan Sezer'in tartışılan alana en önemli katkısı da budur.

Kaynakça

- Appadurai, Arjun. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalisation*. Public Worlds Series, Vol. 1. St. Paul: University of Minnesota, 1996.
- Arjomand, Said. ve Edward Tiryakian. *Rethinking Civilizational Analysis*. London: Sage, 2004.
- Arnason, Johann P. “Communism and Modernity.” *Daedalus: Multiple Modernities*, 129/1(2000): 61-90.
- Arnason, Johann. “Civilizational Patterns and Civilizing Processes”. *International Sociology*, September 2001, 16/3(2001): 387-405.

- Arnason, Johann, *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden: Brill, 2003.
- Bhambra, Gurinder K. "The Possibilities of, and for, Global Sociology: A Postcolonial Perspective." *Political Power and Social Theory*. 24 (2013): 295–314.
- Burton, Antoinette M. *Gender, Sexuality and Colonial Modernities*. London: Routledge, 1999.
- Casanova, Jose. "Cosmopolitanism, the Clash of Civilizations and Multiple Modernities." *Current Sociology*, 59/2 (2011).
- Cooper, Frederick. *Colonialism in Question: Theory, Knowledge History*. Berkeley: University of California Press., 2005.
- Crist, Eileen. (2007). "Beyond the Climate Crisis: A Critique of Climate Change Discourse". *Telos*. 141 (Winter 2007): 29–55.
- Danylova, Tatiana V. (2016). "The Theory of Civilizations Through The Lens of Contemporary Humanities", *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 9 (2016).
- Davie, Grace. "New Approaches in the Sociology of Religion: A Western Perspective." *Social Compass*. 51/1 (2004): 73-84.
- Davie, Grace. *The Sociology of Religion*, London: Sage, 2007.
- Dussel, Enrique. "Europe, Modernity, and Eurocentrism: The Semantic Slippage of the Concept of Europe." *Nepatla: Views from South*. 1/3 (2000): 465–478.
- Eisenstadt, Samuel N. "Multiple Modernities." *Daedalus*. 129/1 (2000): 1-29.
- Eisenstadt, Samuel N. vd. "The Context of the Multiple. In Dominic Sachsenmaier". *Reflections on Multiple Modernities: European, Chinese and Other Interpretations*. Leiden: Brill, 2001: 1-26.
- Fourie, Elsje. "Does Modernity Still Matter? Evaluating the Concept of Multiple Modernities and Alternatives". *International Sociology*. 16/3: 2001: 387–405.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press, (1992).
- Gaonkar, Dilip Parameshwar. *On alternative Modernities*, Durham, NC: Duke University Press. 2001:1-23.
- Hale, Henry E. "Civilizations Reframed Towards A Theoretical Upgrade For A Stalled Paradigm". *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (2014): 5-23. (2014).
- Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon&Schuster, 1996.
- Jameson, Friedrich. *A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present*. New York: Verso, 2002.
- Kaya, İbrahim. "Modernity, Openness, Interpretation: A Perspective on Multiple Modernities", *Social Sciences Information*, 43/1:(2004), s. 35-57.
- Knobl, Wolfgang "Of Contingencies and Breaks: The US American South as an Anomaly in the Debate on Multiple Modernities." *European Journal of Sociology*, 47/1 (2006): 125–57.
- Levy, Marion. *Social Patterns and Problems of Modernization*. New Jersey: Prentice-Hall, 1967, s.189-207.
- Parsons, Talcott. "Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives". *Upper Saddle River*. NJ: Prentice Hall, 1966.

- Patel, Sujata. "Sociology's 'Other': the Debates on European Universals." *Historical Developments and Theoretical Approaches in Sociology, Volume II* (iç). Oxford: Eolss Publishers, 2010.
- Schmidt, Volker H. "Multiple Modernities Or Varieties of Modernity?". *Current Sociology*. 54/1 (2006): 77-97.
- Sezer, Baykan. *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- Sezer, Baykan. *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Sezer, Baykan. *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 3. Baskı, 2017.
- Sezer, Baykan. *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006.
- Sezer, Baykan. *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Sezer, Baykan. *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Spohn, Willfried. "Political Sociology: Between Civilizations and Modernities A Multiple Modernities Perspective." *European Journal of Social Theory* 13/1 (2010): 49-66.
- Taylor, Charles. "Two Theories of Modernity." *The Hastings Center Report*, 25/2 (1995): 24-33.
- Tipps, Dean. *Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective*. New York: Free Press, 1976.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.

Katkı oranı beyanı: %100

Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.